הרברט מרקוזה, מרטין היידגר

הרברט מרקוזה למרטין היידגר, מרטין היידגר להרברט

הבהרה לחליפת המכתבים

מרקוזה למד אצל היידגר בפרייבורג בשנים 1928 — 1932, ואף שימש אסיסטנט שלו. העתקי שני המכתבים (מאוגוסט 1947 וממאי 1948) ששלח מרקוזה למורו לשעבר, היידגר, נמצאו בעיזבונו של מרקוזה ופורסמו לראשונה לפני כשבע שנים. המכתב הראשון נשלח בעקבות ביקור, שערך מרקוזה בגרמניה במסגרת תפקידו ב"משרד לשירותים אסטרטגיים" (OSS), אגף ביון ותחקיר של מחלקת המדינה בוושינגטון. אגף זה היה אמור לעסוק בשנים שלאחר המלחמה בתהליך הדֶנאציפיקציה של הכלכלה והחברה הגרמניות.

היידגר הצטרף, כידוע, למפלגה הנאצית בתחילת 1933 והוכתר בחסותה לרקטור אוניברסיטת פרייבורג; בנאום הרקטוראט שלו הוא קרא, בין השאר, לנאמנות מוחלטת להיטלר: "שלא יהיו כללי הווייתכם עקרונות ו'אידיאות'. רק הפיהרר עצמו הוא מעתה ואילך ממשותה של גרמניה ומשפטה."

מעולם, עד מותו ב־1976, לא התוודה בפומבי על תמיכתו הנלהבת בנאציזם בראשית דרכו בשלטון גרמניה.

מרקוזה פגשו, כאמור, ב־1947 בעת ביקורו בגרמניה, לאחר שבתור נאצי־לשעבר נאסרה על היידגר ההוראה. הדים לפגישה זו אפשר למצוא במכתבו הראשון של מרקוזה: עולה ממנו, שהיידגר ביקשו שיפעל למען ביטול החרמתו הרשמית, ואילו מרקוזה התנה זאת בהבהרה פומבית מצד היידגר באשר לעברו הנאצי.

מכתב תשובתו של היידגר מינואר 1948 (שפורסם לראשונה ב־1989) מעיד לא רק על מצח נחושה באשר להודאה פומבית בעברו הנאצי, אלא גם על עמדתו העקרונית של הוגה־הדעות באשר ליחסיותם ההיסטורית של פשעי הנאצים. מכתב זה ותשובתו של מרקוזה ממאי 1948 מעלים כבר אז כמה מהטענות העקרוניות המרכזיות, שנשמעו מאז קיץ 1986 במסגרת "פולמוס ההיסטוריונים". גם בכך ניכרת חשיבותם ההיסטורית והרעיונית של מכתבים אלה.

המכתבים תורגמו מן הטקסט שפורסם ב־ **P-E. Jansen (Hrsg),** *Befreiung denken — Ein politischer Imperativ. Ein Materialienband zu Herbert Marcuse,* **Verlag 2000, Offenbach/M 1989, S. 111—115.**

וושינגטון
28.8.1947

מר היידגר היקר!

הרהרתי זמן רב על הדברים שאמרת לי בביקורי בטוֹדטנַאוּבֶּרג, וברצוני לכתוב לך על כך בגלוי. אמרת לי, שמאז 1934 ניתקת עצמך לגמרי מהשלטון הנאצי; שלא כמקובל, העלית הערות ביקורתיות נגדו בהרצאותיך והיית נתון לפיקוח הגסטאפו. איני רוצה להטיל ספק בדבריך. אבל העובדה נשארת בעינה: הזדהית נמרצות בשנים 1933/4 עם המשטר, עד שבעיני רבים נחשב אתה עדיין כיום כאיש־רוח, שתמך ישירות במשטר. נאומיך, כתביך ועיסוקיך בעת ההיא הם ההוכחה לכך. מעולם לא התכחשת להם בפומבי — אף לא לאחר 1945. מעולם לא הצהרת בפומבי, שהגעת להכרה שונה מזו שביטאת ב־1933/4, ומעולם לא מימשת זאת במעשיך. נשארת לאחר 1934 בגרמניה, אף שהיית יכול למצוא שדה פעולה והשפעה בכל מקום אחר בחוץ־לארץ. לא גינית בפומבי אף לא אחד ממעשיו של המשטר ואף לא אחת מהאידיאולוגיות שלו. בנסיבות אלה אתה מזוהה גם כיום עם הממשל הנאצי. רבים מאִתנו ציפו זמן רב לדברים ממך, למִלה אחת שתוכל לשחרר אותך בבירור ובאופן החלטי מזהות זו, דברים שיבטאו את עמדתך האמיתית כיום ביחס למה שאירע. אתה לא הבעת דברים כאלה — בכל אופן הם לא יצאו אל מעבר לסביבה הפרטית.

אני — ורבים אחרים — הערכנו אותך בתור פילוסוף ולמדנו ממך רבות. אבל איננו מסוגלים להפריד בין היידגר הפילוסוף לבין האדם — אתה סותר את הפילוסופיה שלך. אפשר שיטעה הפילוסוף וישלה עצמו בפוליטיקה — או אז ישטח את טעותו ברבים. אבל אי־אפשר שיטעה ביחס למשטר שרצח מיליוני יהודים — רק משום שהיו יהודים, משטר שהפך את הטרור למצב נורמלי ואשר הפך את כל מה שהיה אי־פעם כרוך ממש במושג הרוח, בַּחירות וּבָאמת לכדי ניגודו רווי־הדם. משטר שהיה בכללו ובפרטיו קריקטורת־מוות של מסורת המערב, מסורת שאתה עצמך הבהרת ופיתחת והגנת עליה באופן נוקב. אבל גם אם המשטר לא היה קריקטורה של המסורת המערבית, אלא מימושה האמיתי — גם אז לִא היה מה לטעות בו, שהרי היה עליך לשלול את כל המסורת הזאת כולה ולכפור בה.

אם מאמינים ברוח־עולם, מן הדין לראות את הופעתה באירוניה משוועת, דבר העושה אותך לאחד ממקדימיו של סארטר. האם באמת היה עליך לחדור עד כדי כך אל תולדות הרוח? כל ניסיון להיאבק באי־הבנה מוזרה זאת נדון לכישלון נוכח ההתנגדות הכללית לעסוק ברצינות באידיאולוג נאצי. ההבנה האנושית המשותפת [ה"קומונסנס"] (גם זו של אנשי־הרוח), אשר מבטאת את ההתנגדות הזאת, מסרבת לראות בך פילוסוף, משום שאיננה מסוגלת לתפוש את הפילוסופיה כשרויה בכפיפה אחת עם הנאציזם. בעניין זה אכן בצדק. ושוב: אתה יכול להיאבק (ורק אז נוכל גם אנו להיאבק) נגד זיהוי אישיותך ויצירתך עם הנאציזם (ובכך גם נגד מחיקת הפילוסופיה שלך), רק אם תצהיר בפומבי על תמורה ושינוי בעמדתך.

אשלח לך השבוע חבילה. ידידַי התנגדו לכך מאוד וטענו נגדי, שאני מסייע לאדם, שזיהה עצמו עם המשטר ששלח מיליונים מבני־דתי אל תאי הגאזים (כדי למנוע אי־הבנה ברצוני לציין, שהייתי אנטי־נאצי מתחילה לא רק בשל היותי יהודי, אלא גם מסיבות פוליטיות, חברתיות ואינטלקטואליות. הייתי אנטי־נאצי גם אילו הייתי "ארי מלא"). נגד טיעון זה אין מה לומר. אמרתי למצפוני, שאני שולח את החבילה לָאיש, שאצלו למדתי פילוסופיה בשנים 1928 — 1932. אני מודע לכך שזה תירוץ גרוע. הפילוסוף מ־1933/4, לפחות אז כשביטאת וביססת את הגנתך הנלהבת על הנאציזם ועל הפיהרר בנימוקים פילוסופיים, אינו יכול להיות שונה לחלוטין מזה שהיה לפני 1933.

פרייבורג
20.1.1948

מר מרקוזה היקר!

קיבלתי את החבילה, שהזכרת במכתבך מיום 28 באוגוסט. אני מודה לך על כך. חילקתי את כל תוכנה בין תלמידים לשעבר, אשר לא היו חברי מפלגה ואף לא היו להם קשרים כלשהם לנאציונל־סוציאליזם. אני מודה לך גם בשמם על העזרה. אני חושב שהדבר לרוחך, ויש בו כדי להרגיע את ידידיך.

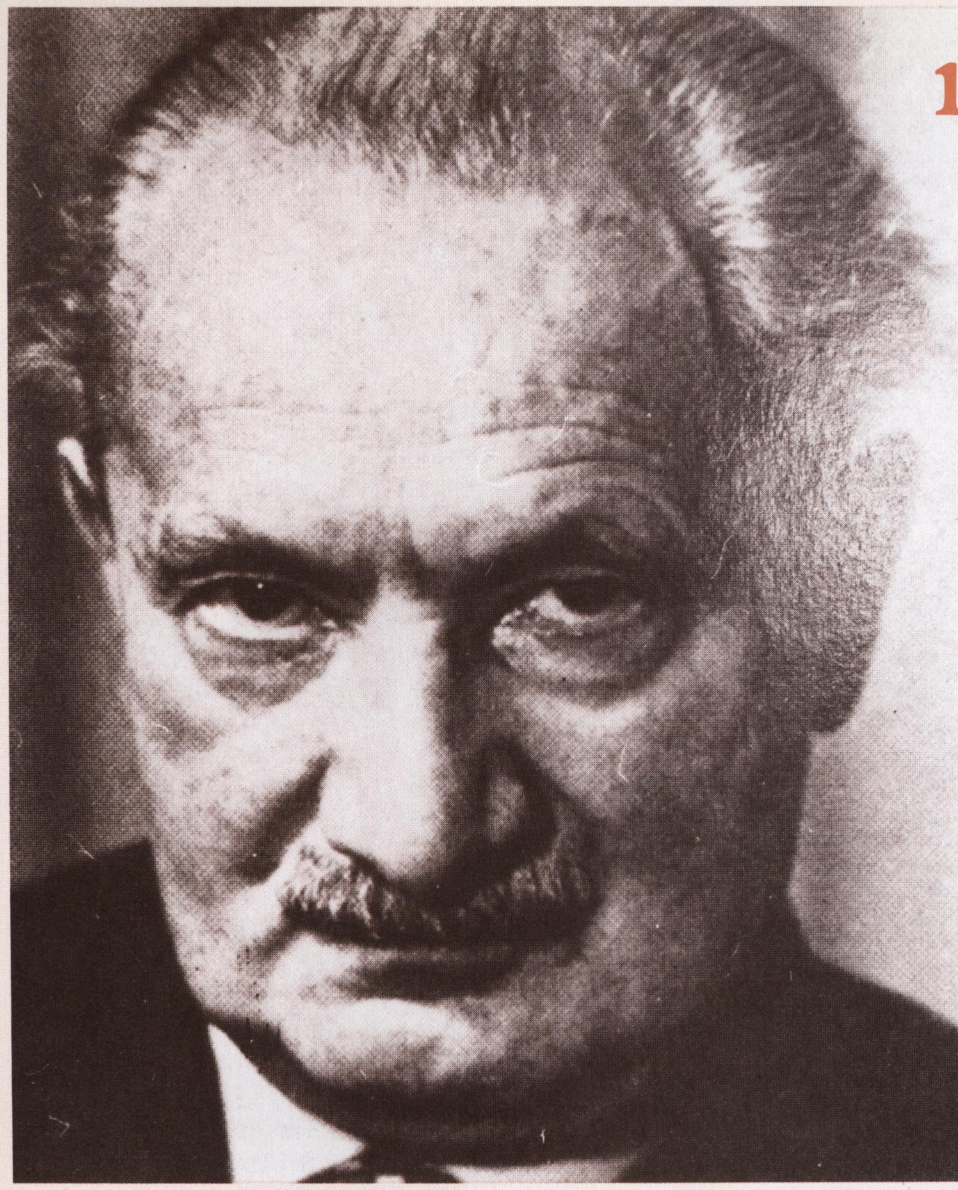
ככל שהבנתי ממכתבך את יחסך הרציני לשיפוט צודק של יצירתי ואישיותי, כך הבהירה לי כתיבתך, עד כמה קשה השיחה עם אנשים, שמאז 1933 לא היו בגרמניה, וְהם שופטים את תחילתה של התנועה הנאציונל־סוציאליסטית על־פי אחריתה.

ברצוני להתייחס להלן לנקודות המרכזיות במכתבך:

1. לעניין 1933: ציפיתי מהנאציונל־סוציאליזם התחדשות רוחנית של מכלול החיים, פיוס הניגודים החברתיים והצלת ההוויה המערבית מפני סכנת הקומוניזם. רעיונות אלה עלו בנאום הרקטוראט שלי (האם קראת אותו במלואו?), בהרצאתי על "מהות המדע" ובשני נאומים בפני מרצים וסטודנטים באוניברסיטה המקומית, וכן גם במִנשר בחירות בן 25 — 30 שורות בקירוב, שפורסם בעיתון הסטודנטים המקומי. כמה משפטים מההתבטאויות האלה אני מחשיב כיום כירידה מהפסים. זה הכל.

2. ב־1934 הכרתי בטעותי הפוליטית, ויתרתי על הרקטוראט שלי תוך כדי מחאה נוכח מדינה ומפלגה. (1) שניצלו זאת לרעה באופן תעמולתי הן בארץ והן בחוץ־לארץ, (2) אבל גם בה במידה שהעלימו זאת באופן תעמולתי —

מרקוזה, 1947–1948

היידגר. "ציפיתי מהנאציונל-סוציאליזם התחדשות רוחנית של מכלול החיים ופיוס הניגודים החברתיים".

דברים אלה לא היו ידועים לי, ואין להטילם עלי.

3. אתה צודק בהחלט באמרך, שחסרה הודאה נגדית פומבית מצִדי, הודאה מקובלת על דעת הכל; הייתי מוסר בכך את עצמי ואת משפחתי לידי התליין. יאספרס אמר בעניין זה: אנו חיים, ובכך אשמתנו.

4. בהרצאות ובתרגילים שלי בשנים 1934 — 1944 נקטתי באופן חד־משמעי עמדה כזאת, שאף אחד מבין תלמידי לא נפל בשבי האידיאולוגיה הנאצית. עבודותי מהתקופה ההיא, אם יתפרסמו ביום מן הימים, יעידו על כך.

5. הודאה לאחר 1945 היתה בשבילי בלתי־אפשרית, כיוון שחסידֵי הנאצים ביטאו את חילופי השקפתם באופן הסתירתי ביותר, אבל לא היה לי עמם מאומה במשותף.

6. באשר לטענות המוצדקות, הקשות, שהעלית "על משטר שרצח מיליוני יהודים, שהפך את הטרור למצב נורמלי, ואשר הפך את כל מה שהיה אי־פעם כרוך ממש במושג הרוח, בַּחירות ובָאמת לכדי ניגודו רווי־הדם", אוכל רק להוסיף, שדברים אלה תקֵפים בה במידה גם ביחס לאחת מבעלות הברית, אם מציבים "גרמנים מזרחיים" במקום "יהודים"; בהבדל, שהכל יודעים מה שאירע מאז 1945, בעוד שטרור הדמים הנאצי הוסתר למעשה מפני העם הגרמני.

לסיום, אבקש להסב את תשומת לבך לכך, שגם כיום קיימת תעמולה כוזבת, למשל — שמועות נפוצות, הסותרות את האמת. נודעו לי השמצות חסרות־שחר עלי ועל יצירתי.

אני מודה לך על הביטוי הגלוי של מחשבותיך נגדי; אני יכול רק לקוות, שביום מן הימים שוב תמצא בכתבַי את הפילוסוף, שאצלו למדת ועבדת.

בברכה,
מ' היידגר

וושינגטון
13.5.1948

מר היידגר היקר!

זמן רב לא ידעתי אם לענות על מכתבך מ־20 בינואר. אתה צודק: השיחה עם אנשים שלא היו בגרמניה מאז 1933 היא אכן קשה ביותר. אלא שלדעתי אין לחפש את הסיבה לכך באי־הכרתנו את הנסיבות הגרמניות תחת המשטר הנאצי. הכרנו את הנסיבות הללו באופן מדויק ביותר — ייתכן שאפילו טוב יותר מהאנשים בגרמניה. הקשר הבלתי־אמצעי שהיה לי בשנת 1947 עם אנשים רבים בגרמניה שִׁכנע אותי בכך שוב. אין העניין גם בכך שאנו "שופטים את תחילת התנועה הנאציונל-סוציאליסטית על־פי אחריתה". ידענו זאת, ואני עצמי כבר ראיתי, שההתחלה מכילה בתוכה את הסוף, את זה שהיה. נראה לי שקשיי השיחה נעוצים הרבה יותר בכך, שהאנשים בגרמניה הופקרו לפרוורסיה מוחלטת ביחס לכל המושגים והרגשות — תהליך, שרבים מאוד רק השלימו עמו בנכונות וברצון. אחרת אי־אפשר להסביר זאת, שאתה, המסוגל להבין את הפילוסופיה המערבית יותר מכל אחד אחר, היית יכול לראות בנאציזם "התחדשות רוחנית של מִכלול החיים", "הצלת ההוויה המערבית מסכנת הקומוניזם" (אשר הוא עצמו — הקומוניזם — חלק מהותי של הוויה זו!). זאת איננה בעיה פוליטית, אלא אינטלקטואלית — הייתי אומר כמעט: בעיית ההכרה, בעיית האמת. אתה, הפילוסוף, אתה בלבלת בין חיסולה של ההוויה המערבית לבין התחדשותה? האם חיסול זה לא היה ברור כבר בכל מלה ומלה של ה־"Föhrer", בכל מחווה ומעשה של ה־ס.א., הרבה לפני 1933?

אבל ברצוני להיכנס רק לפִסקה אחת ממכתבך, כיוון ששתיקתי עלולה להתפרש אולי כהסכמה: אתה כותב, שכל מה שאני אומר בדבר השמדת היהודים תקֵף בדיוק גם לגבי בעלות הברית, אם מציבים "גרמנים מזרחיים" במקום "יהודים". האם אינך עומד עם המשפט הזה מחוץ לממֵד, שבו עדיין אפשרית בכלל השיחה בין בני־אדם — מחוץ ללוגוס? כיוון שרק מחוץ לממד ה"לוגי" הזה אפשר להסביר פשע, לקזז אותו, "לתפוש" אותו, באמצעות הטענה כביכול, שגם אחרים ביצעו פשע כמותו. יתר על כן, כיצד זה אפשר להציב באותה רמה את העינויים, ההשחתה וההשמדה של מיליוני בני־אדם עם העקירה הכפויה של קבוצות־עם, שמאומה מהפשעים הללו לא אירע להם (אולי חוץ מכמה חריגים, שאפשר להתעלם מהם)? העולם נראה היום כך, שבַּהבדל בין מחנות הריכוז הנאציים לבין מחנות הגירוש וההגירה שלאחר המלחמה מצוי כבר כל ההבדל בין אי־אנושיות לבין אנושיות. על בסיס הטיעון שלך אפשר היה לומר כביכול, שבעלות הברית המשיכו לקיים אושוויץ ובוכנוואלד — על כל שהתרחש שם — ל"גרמנים מזרחיים" כלשהם ולנאצים — ואז מתאזן החשבון! אבל גם אם ההבדל בין אי־אנושיות לאנושיות מצטמצם בגלל הישארות המצב הזה, אזי זוהי אשמתה ההיסטורית־עולמית של השיטה הנאצית, שהראתה לָעולם מה שההוויה המערבית לאחר יותר מאלפיים שנה מסוגלת לעולל לבני־אדם. נראה כאילו נפל הזרע על קרקע פורייה: ייתכן שעוד נחווה את הגשמת הדבר שהתחיל בשנת 1933. האם תתייחס לכך שוב כאל "התחדשות", זאת אינני יודע.

בברכה,
הרברט מרקוזה

מגרמנית: צבי טאובר